

# הפרטת הקרקע

## איך הכל התחיל

### מיכאל הדסון<sup>1</sup>

בנובמבר שעבר, התכנסו בניו יורק<sup>2</sup> מדענים מרוסיה, גרמניה, איטליה, ישראל, קנדה וארה"ב לדון בראשיתה של הפרטה במזרח הקרוב בעת העתיקה ובעולם הקלאסי. החוקרים האמריקאיים הגיעו מאוניברסיטת הרווארד ומהאוניברסיטה של אילינוי.

ארכיאולוגים, חוקרי כתב־ידות ופילולוגים מן המדרגה הראשונה התחקו על דינמיקת הפרטה משנת 3500 עד שנת 350 לפנה"ס, מתקופת הברונזה במסופוטאמיה, דרך תקופת המקרא ויוון הקלאסית, עד לתקופת רומא ועד ככלל.

על מנת לפתור את בעיות העוני והחובות ציבוריים בימינו, עלינו להבין היטב את הכוחות שהתחילו לפעול במסופוטאמיה לפני 5000 שנה.

כלי חרס ופסלים אינם מגלים הרבה על המוסדות שייצרו אותם. התייעוד מתקופת הברונזה ממעט במילים, ומורכב בד"כ מהערות מקוצרות (בעיקר קבלות וחשבונות פנימיים מן המקדשים והארמונות הציבוריים) שמבליעים בתוכם את ההקשר הכלכלי.

חשיבות ההתכנסות הייתה בכך שהמשתתפים היו מוכנים להשוות בין הנתונים שבידיהם, ולהציע הקשר מתקבל על הרעת לגבי טיב החברות שיצרו את הפריטים שנחשפו ואת הלוחות שרשמו את זרימת המשאבים בתוך המקדשים, הארמונות והבתים הפרטיים.

ממצאיהם הציבו אתגר בפני הנחות כלכליות רבות שמזמן כבר נחשבות ל"אורתודוקסיות". הייתה הסכמה כללית שמתקופת הברונזה במסופוטאמיה, דרך תקופת המקרא בלונט, ועד יוון ורומא הקלאסיות, התקדמה כל חברה וחברה במסלול התנסויות דומות (אך, בשום פנים, לא זהות), ככל שמסחרו את חייהם הכלכליים. ה"ג'וקר" – הסתבר – היה דרך טיפולם בחובות נושאי־ריבית, וההגבלות ששמו בפני השתעברות מחובות ואיבוד הקרקע לנושים מעקלים.

1 ד"ר הדסון הינו אחד המחברים של *A Philosophy for a Fair Society*, London: Shephard-Walwyn, 1994

2 הוועידה הבין־לאומית על הפרטת קרקע התקיימה באוניברסיטת ניו יורק תחת חסותו של ביה"ס הנרי ג'ורג' שם, ואורגנה על־ידי מנהל המחקר שלו, ד"ר מיכאל הדסון, ופרופ' ברוך לוין, ממחלקת סקירבל ללימודי יהדות באוניברסיטת ניו יורק. המשתתפים ייצגו את התקופות והאזורים העיקריים של העת העתיקה, ומאמריהם יראו אור בסוף השנה.

בעת העתיקה, כמו בימינו, היוו חובות את המניע העיקרי להפרטה. אך בעוד שבימינו ההפרטה נובעת בעיקר מלחצי החוב הציבורי המעודדים ממסלות למכור קרקעות ויערות, משאבים מינרליים ושירותים ציבוריים, בעת העתיקה לא היו חובות ציבוריים.

המלווים הטיפוסיים היו המקדשים והארמון, במיוחד כמסופוטאמיה של תקופת הברונזה. אולם, הנוהל של חובות פרטיים, המבוססים על משכון הקרקע כערבות, הוביל לאיבוד הזכויות עליה מפאת פיגורים. החוב האישי היה הזרו להעברת קרקעות מחייה לבעלים נפקדים בתקופות בהן חל איסור על מכירת קרקע, או על נישולה, למעט באופן זמני.

מזה זמן רב, ידועים כלכלנים לשמצה בהתייחסם לרכוש פרטי כאל מוסד יסודי וראשוני בתולדות האנושות. הנחה זו הועברה בהשאלה מן התיאוריות של "החוזה החברתי" (Social Contract) של ג'ון לוק ואדם סמית.

בתיאוריות אלו, אין כל תפקיד לרעיון, שכראשיתה הוחזקה הקרקע על יד קיבוצים קהילתיים וחולקה לחברים שנשאו באחריות צבאית ובהתחייבויות אחרות שזיקתם באדמה. כל מה שלא השתייך לארמונות ולמקדשים נחשב מעצם העובדה כרכוש "פרטי". אולם, הרעיון של רכוש פרטי, במובנו המודרני, התפתח די מאוחר יחסית.

"בראשית" היו מקדשי השומר (ובמרוצת הזמן, גם ארמונותיהם) ישויות מבקשי-הרווח (ועוד יותר, מקבלי הרווח והריבית) העיקריות. המגזר הקהילתי הלא-ציבורי פעל בעיקר על בסיס מחייה. אכן, כל מרכיבי היסוד של היוזמה המודרנית – כולל נוהלים בסיסיים כמו הטלת דמי חכירה וריבית, פיתוח קווי ייצור סטנדרטיים, גודל החלקות, משקלים ומידות, ושערי חליפין – כל אלה הומצאו על-ידי המקדשים השומרים לפני ארבעת אלפים עד חמשת אלפים שנה.

לפיכך, אחת החידות שעמדה בפנינו הייתה למה, בראשיתן, פותחו טכניקות היוזמה הפרטית על-ידי מוסדות ציבור, בעיקר על-ידי המקדשים השומרים, ולא בתוך משקי בית פרטיים. למה, מלכתחילה, היו מפעלים ציבוריים הנתונים להפרטה, במקום מפעלים פרטיים אוטונומיים הכפופים למיסוי או להכרעות חברתיות אחרות? אם ביוזמה הפרטית טבועה צורת ארגון עליונה, למה בחרה התרבות האנושית בדרך עקיפה לכאורה, הדרך שיוצגה קודם על-ידי המקדשים השומרים ואח"כ על-ידי ארמונותיהם? עצם העובדה שמוצאים את היוזמה המסחרית המאורגנת הראשונה במקדשים השומרים כבר לפני 5000 אלפים שנה, מעיד על כך שאין כל ניגוד פנימי בין המדינה לבין היוזמה הפרטית. נראה שהזדקקו ליוזמה הציבורית בתור זרו.

נראה, שביצירת הטכניקות של היוזמה המסחרית – קרקע הנותנת רנטות, חובות הנושאים ריבית, ניהול ספרים ותכנון הייצור – בקשו להתגבר על מחסומים חברתיים כלשהם ולייצור עודפים כלכליים, לפחות נומינלית לטובת הקהילה כולה (במקרה השומרי, לטובת מקדש העיר), ולא למען רווח אישי גרידא. נראה שהמטרה החברתית-קהילתית, היא אשר העניקה גושפנקא חברתית לצבירת רווח אישי, בעוד שבשכטים מאורגנים מסורתיים, נחשבה נטילת עודפים לצרכים אישיים למעשה בל ייעשה.

בערים שומריות בקשו ליצור ייצוא על מנת להשיג מחו"ל מתכות, אבנים וחומרי גלם אחרים שלא נמצאו בקרקע המקומית, במשקעי הנהרות. מקדשי העיר פתרו את הבעיה על-ידי העסקת אלמנות ויתומים, חולים ונכים בבתי אריגה של המקדשים או בהירארכיות אחרות של עבודות יזומות, עבודות סעד.

בסופו של דבר, הגיעה כל חברה קדומה להפרטת הקרקע, התעשייה ושיטות המלווה שלה. אולם, במספר חברות ננקטו אמצעים להגן על הערכים החברתיים המסורתיים, כגון צדק וחירות, בעוד שבחברות אחרות, כמו ברומא, הונהגו שיטות שהקצינו את החברה ואף רוששו אותה.

בערש היוזמה של מסופוטאמיה, התפתחו שלושה דפוסים של קנייני קרקע: אדמות קהילתיות (שמעת לעת חולקו מחדש על-פי מנהג נפוץ); אדמות שהוענקו למקדש והיו מקודשות ובלתי ניתנות להעברה; ואדמות הארמון, שנרכשו על-ידי כיבוש מלכותי או על-ידי קנייה ישירה (ולעיתים קרובות נמסרו לקרובי משפחה או לתומכים אחרים).

מתוך שלושת סיווגי קרקע אלה, הופיע הרכוש ה"פרטי" (כלומר, זה שניתן להעביר ולמכור בשוק, ללא זכויות לקנייה חוזרת מצד המוכרים, קרוביהם או שכניהם) במגזר הארמון. מכאן, התפשט הנוהג בהדרגה בתוך המנגנון הציבורי, בין הגובים המלכותיים ו"סוחריו" הנמְגָר הבבליים. אולם, מאות רבות עברו עד שנעלמו הסנקציות הקהילתיות והקרקע הפכה לרכוש אותו ניתן להעביר או להפסיד בגין חובות או לשווק כך שבעליה החדשים יהיו רשאים לעשות בה כחפץ ליבם, ללא פיקוח, בין אם מלכותי, בין אם קהילתי-מקומי.

תומכים מודרניים ביוזמה הפרטית טוענים שמבקשי רווח אישי אכן מנהלים משאבים ביתר יעילות מאשר ארגונים ציבוריים. בימי קדם, לא פיתחו נימוקים כאלה כדי לתמוך בהעברות רכוש. אף אחד לא הציע להעביר את העושר ברשות היחיד לידי העשירים כדי שהם ינהלו אותו לטובת החברה. להיפך: כמרוצת מאות השנים, ביטלו את רכישות הקרקע של פקידים ציבוריים או סוחרים — שוב ושוב, ובאופן סדיר כמעט — על-ידי Clean Slates. "התחלות חדשות" אלה ביטלו את החוב האישי (כולל פיגורי מיסים) והחזירו את הקרקע למחזיקיה המסורתיים.

השליטים ביקשו לקיים גוף אזרחי של מחזיקי קרקע חופשיים על מנת שציבור זה יוכל לשרת בחיל הרגלים ולספק עבודת אנגריה (angaria). המאבד את זכויותיו לקרקע היה מאבד גם את מעמד אזרחותו ודרגתו הצבאית. לפיכך, היה לשליטים אינטרס למנוע הקצנה חברתית בין מחזיקי קרקע גדולים לבין חסרי קרקע מעוקרים. ה-Clean Slates גם הרתיעו את גיבושה של אריסטוקרטיה עשירה, שכלכלית, הייתה עלולה להתחרות בארמון.

בתקופה הרומית, גינו הסטואיקנים את השאיפה לרווח אישי, בתקווה לתחייתו של מה שהם ראו כתור הזהב של האלטרואיזם החברתי — תקופת הברונזה. אך בתקופה העתיקה המאוחרת, כבר דהה הזכר של ה-Clean Slates המלכותיים שביקשו להחזיר את הסדר הכלכלי והצדק. העשירים בעצמם היו סטואיקנים. הם נהגו להטיף לשיבה אל חלוקת אדמות רחבה יותר, ואל עצמאות כלכלית, אך, למעשה, לא תמכו בזה באופן פעיל.

פליניוס טען שהאחוזות הלטיפונדיות הענקיות באיטליה, הן הן שהרסו אותה, בדיוק כפי שישעיהו, חמש מאות שנה לפני כן, הוכיח את בעלי האחוזות הגדולות, "מגיעי בית בבית שדה בשדה יקריבו עד אפס מקום והושבתם לבדכם בקרב הארץ". אך ככל שהנצרות הפכה להיות ה"קורקטיות הפוליטית" של התקופה, היא הרחיקה את שנת היובל היהודית מהקשרה המקורי במזרח הקרוב, ודחתה אותה עד יום הדין. דבר זה, למעשה, שינה את מהות החוב שבמקרא, ומהות החקיקה לגבי החזקה בקרקע, לאיריאל אוטופי, אף של העולם הבא.

### האם להיסטוריה הייתה ברירה?

למה התעלמו מן ההתרעות של ישעיהו ושל פליניוס? האם ניתן היה לבחור בדרך אחרת? האם להיסטוריה הייתה ברירה אחרת? את התשובות לשאלות אלו יש לחפש בגורמי הכוח החברתי, ולא בנימוקים כלכליים מחושבים.

במשך כל תקופת הקדם, גברו המושגים הפוליטיים והצבאיים בהגדרת היעילות החברתית, על המושגים הכלכליים. על פי המסורת, יועד השימוש בקרקע לקיומו של גוף אזרחים עצמאי, שבמקור, היה מורכב מן הכוחות הצבאים וסיפק שירותי עבודה ציבוריים. אולם, מבבל בתקופת הברונזה ועד לאימפריה הרומית, הובילה ההפרטה להתמוטטות פיסקלית, כלכלית וצבאית, ככל שאדמות המחייבה המקומיות קוצצו על-ידי זרים (נושים, גובים מלכותיים, ראשי שבט לוחמים וסוחרים).

תרגילי סופרים בבליים הדגימו את העלייה המדהימה בסכומי החובות לפי שיעור ריבית מסחרית של 20%: תוך חמש שנים, הוכפלו; תוך עשור, הגיעו לפי ארבעה; ותוך 30 שנה – לפי 64. שליטים כמו חמורבי, שהאריכו ימים דיים בכדי לחגוג יובל של שלושים שנה על כס המלכות, הכריזו על Clean Slates חדשים, כפי שעשה כל שליט חדש בחג ראש השנה הראשון לאחר הגעתו לכס (ובהתאם לנסיבות, גם בזמנים אחרים).

לפיכך, בימי קדם, לא היווה המגזר הציבורי אויבה של החירות הכלכלית והיחמה הפרטית, כפי שהוא מתואר בימינו. לא זו בלבד שמקדשי השומרים המציאו את רוב החידושים בטכניקות היוזמה הפרטית של התרבות האנושית, אלא שהשליטים שמרו על חירות כלכלית רחבה על-ידי ביטול התקופתי של החוב האגררי המנופח, שחרורם של איכרים משועבדים, והחזרת הקרקעות (ולכן, גם מעמד האזרחות) למחזיקים המסורתיים שאבדו אותן בגין פיגורים.

הפרטת הקרקע הביאה לבעלות נפקדים ולמונופולים. בסופו של דבר, היא גם הביאה למשברים פיסקליים, ככל שבעלי הקרקע הצליחו להתחמק מתשלומי מיסים ולגלגל אותם על האוכלוסייה הכללית. הקצנה כלכלית זו עוכבה באמצעות ה-Clean Slates המלכותיים, מנהג שמצא את ביטויו הסופי בשנת היובל המקראית (ויקרא, פרק 25).

מה שבימים עברו היה צו מלכותי, הפך בדת היהודית לעניין מרכזי. שנת היוכל השיבה את ה"סטטוס קוו" הקודם על-ידי מחיקת החוב האגררי המנופת, שחרורם של איכרים משועבדים, והחזרתן של ארמות מחייה למעבדים שאברו אותן לנושים. פרופ' ברוך לווין ציין, שאומנם, שנת היוכל נראית כתופעה שלאחר הגלות, אך היא הייתה חלק ממסורת חיה בת אלפי שנים. אכן, החקיקה הכלכלית המקראית מייצגת את הזירה העיקרית והאחרונה של נוהלים שהונהגו במזרח הקרוב של תקופת הברונזה.

פרופ' מיינרד מיידמן (Maynard Maidman) טען שהשליטים הנוזיים (Nuzi) אמנם הכריזו על Clean Slates במאה ה-15 וה-16 לפנה"ס, אך מאחר שנכסים פרטיים שרדו בשלמותם בתקופות זמן שאליהן התייחסו ההכרזות, נראה שלא הצליחו לקבל את הסכמתם של בעלי האחוזות הגדולות.

עם התפשטות ההפרטה למעלות נהר הפרת, ומבבל למשקים כלכליים פחות ריכוזיים, גבר כוחם של בעלי האחוזות הגדולות (לרוב ראשי שבטים לוחמים). במידה מסוימת, כתוצאה מההקצנה החברתית הפנימית שנגרמה עקב כך, התמוטטו תרבויות די בפתאומיות, כמו במקרה הנוזי: בסיסן הכלכלי והצבאי רוקן על-ידי ההפרטה ומצב זה הוביל לחנק פיסקלי.

תוצאה אחת הייתה הגירת האוכלוסייה הכפרית, המעוקרת מן האדמה. באנגליה של המאה ה-18, בעקבות גידור השטחים הקהילתיים והפקעתם (enclosure of the commons), סיפקה היציאה מן הכפר יסוד מרכזי של המהפכה התעשייתית, כלומר, עבודה עירונית זולה. אך בעת העתיקה, כמעט ולא היה שוק עבודה בעל משכורת תעשייתית. עבודת כפיים במקדשים ובארמונות של מסופוטאמיה בוצעה על-ידי אנשים שלא הצליחו להתפרנס מן האדמה, בעיקר עקב נכות פיסית, או מזל אכזר שנטל מהם בעל או אב בשדה הקרב, והם לא נקלטו בבתי קרוביהם (בעלי המלאכה היו מאוחדים בחברות — מעין איגודים מקצועיים — שנוהלו לא על ידם עצמם, אלא על-ידי הארמון. לעומת הקווים של ימינו, לא הייתה אז הבחנה בין עבודה "מאוגדת" לבין עבודה "פרטית". חלק גדול מכוח העבודה, שנעקר מן האדמה, הצטרף לחבורות פועלים ניידים, ומשורותיהן הפכו גם לחיילים שכירים ועזבו את מסופוטאמיה. כך שכתוצאה מן העיקור מהאדמה נוצר כוח צבאי, ולא כוח עבודה תעשייתי כפי שאכן קרה באירופה שלאחר התקופה הפיאודלית.

## התמוטטותן של תרבויות

בהתחשב בצורת ההתמוטטות של כל אחת מן החברות המרכזיות בעת העתיקה, הדגישו משתתפי הוועידה שמשמעות ההפרטה לא הסתכמה במעבר משאבים מרשות הרבים לרשות היחיד. למעבר זה נתלו הקצנה כלכלית, משברים פיסקליים, ואי היכולת להוציא צבא המבוסס על חיילים מחזיקי-קרקע.

לעיתים קרובות, היה התהליך כרוך גם במלחמת אזרחים, למשל, הפלת האצולה בעלת האחוזות על-ידי רודנים פופולריים ביוון, במאה ה-7 לפנה"ס; השביתה העממית ביהודה, תחת צדקיהו,

ב־590 לפנה"ס בערך (ירמיהו, 34); ביטול החובות הכפריים על־ידי סולון באתונה באותה תקופה (594 לפנה"ס), ואיסורו על עבדות מחובות; וסירובם המשוער של הרומאים להילחם עם קוריאלנוס עד שלא ביטלו את חובותיהם והבטיחו להם קרקעות משלהם.

"בראשית" הוחזקה רוב הקרקע ברשות הכלל וחולקה לאזרחים כאדמות מחייה לקיומם. בתמורה, התחייבו המעבדים לספק שירותי צבא ועבודות ציבור. בהדרגה, הופרטה הקרקע והפכה לרכוש במובן המודרני. בתור שכזה, הייתה היא "מחוסנת" נגד ביקורת חברתית וחלוקה תקופתית מחודשת, וניתן היה להעבירה (בין אם במכירה, בין אם לנושים בגין חובות) ללא תנאים מקלים שהיו מאפשרים למוכר, לקרוביו או לשכניו לפדות אותה.

לעיתים קרובות, התבטאה ההפרטה באירופה הפיאודלית בתפיסת אדמה על־ידי יחידים בכוח הזרוע או באמצעות תחבולות חוקיות (כמו הפקעת־הגידור באנגליה), אך יש מעט עדות להתרחשויות כאלו בתקופת הברונזה. היו שלושה דפוסי הפרטה עיקריים, כל אחד עם דינמיקה משלו.

1. ה"מפריט" האמיתי הראשון היה שליט הארמון. השליטים פעלו מעמדה דר־משמעות בהתייחסם לנכסי המלכות — ואף לנכסי המקדשים עליהם השתלטו במרוצת הזמן — כאל רכוש פרטי, שאותו חילקו לקרובים ותומכים. אפשר להגיד שבמובן זה, התחיל הרכוש ה"פרטי" — אותו ניתן להעביר על דעת המחזיק בו — בראש הפירמידה החברתית, כלומר בארמון, והתפשט מטה, דרך המנגנון המלכותי (כולל "סוחר" הַדְמָגָר בבבל) לאוכלוסייה הכללית.

שליטי מסופוטאמיה בתקופת הברונזה רכשו נכסים בעיקר על־ידי קנייה (מכספי מס), אך הפקעת קרקע, מטעם המלכות בתוך קהילת השליט עצמה, הייתה מוגבלת עד מאד. כשאחאב ביקש לרכוש את כרם נבות, למשל, היה עליו לפעול בתוך הגבולות של המסורת העממית, שגרסה כי מלכים רשאים לרכוש נכסים רק אם הנכס נמכר מרצון, או נתפס בעוון רצח.

2. דפוס אחר של רכוש פרטי, הנגזר מן ה"ג'ל", התפתח ככל ששליטים העניקו אדמות לקרוביהם (בתור נדוניה), או לעמיתיהם, בעיקר מנהיגים צבאיים, תמורת תמיכתם. מקבלי הקרקעות נטו להשתחרר מן ההגבלות שחלו על השימוש בהן ומן ההתחייבויות הכספיות שנתלו להן. כבר בתקופת הברונזה, אנו מוצאים שנכסים מסוג זה, כולל הרגטות שלהם, מנוהלים בצורה אוטונומית לעומת יתר האדמות (ראה, מקדשו של "ניפור איננה", Nippur Inanna, שהופרט על־ידי ראשי שבטים אמוריים ב־1600—2000 לפנה"ס בערך). כמו כן, השיטה המודרנית של קרקע בחזקה פרטית קיבלה תאוצה אחרי שמלכי אנגליה הועידו אדמות לברונים בתמורה להיטלים צבאיים או כספיים, מהם ניסו הברונים להתנער. ניתן לעקוב אחרי תהליך זה מ"המגנה קרטה" ב־1215, ועד התקוממות הברונים ב־65—1258 בכלל.

כפי שלעיתים קרובות בימינו נכסים לאומיים ירושים עוברים הפרטה בעקבות התמוטטותו של השלטון המרכזי (למשל, במדינות הסוציאליסטיות לשעבר וב"שלטונות־הגנבים" בעולם השלישי), כך אנו מוצאים דינמיקה דומה בעת העתיקה, עם התפוררותו של שלטון הארמון הריכוזי. נכסים מלכותיים נתפסו על־ידי ראשי כנופיות לוחמות, או פשוט הוחזקו על־ידי

מנהליהם לשעבר, כמו במיקני; דבר זה אינו שונה בהרבה מן האופן בו פקידי הנומנקלטורה בבריה"מ לשעבר הפריטו מפעלים ונכסים אחרים תחת שמותיהם.

3. דפוס הפרטה שלישי התייחס לאדמות ברשות הרבים שנרכשו על-ידי גובים ציבוריים ו"סוחרים" (אם מושג זה אינו אנכרוניסטי – הכוונה ל-tamkaru בבל), ובראש ובראשונה דרך תהליך של חובות נושאי ריבית והעיקולים שנבעו מכך. בסופו של דבר, נקנו הקרקעות על-ידי נושים עשירים או קונים אחרים בשוק, לשם הגיעו אדמות המחייבה שבשטח הציבורי, ב-commons (או, ליתר דיוק, במגזר הקהילתי המאורגן, שלעיתים קרובות ובאופן אנכרוניסטי מכונה "פרטי" משום שלא השתייך למגזר הציבורי של המקדש והארמון).

### המשבר הפיסקלי והמיסוי

ככל שנושים וסוחרים פרטיים השתלטו על הקרקע בכל אזור ואזור, הם דחו את ההתחייבויות של עבודה ציבורית, שירות צבאי או מיסוי (מה שממילא לא היה בר-ביצוע במקרה של תופסי-אדמות כממדים גדולים, דוגמת Nuzi מ-Tehib-Tilla, שרשם לזכותו מאות חלקות של אדמות מחייה), וגלגלו את ההתחייבויות על האוכלוסייה שאדמתה הופקעה.

כתוצאה מכך, נתלו להפרטות בעת העתיקה משברים פיסקליים הדומים למשברים שבימינו פקדו את אמריקה ובריטניה, אמריקה הלטינית והזירה הסובייטית. בעלי אדמות הצליחו להתנער מן ההתחייבויות החברתיות ש"במקור" דבקו בקרקע, וכך הרעיבו את המגזר הציבורי מבחינה כספית. הבעיה הוחרפה עקב העובדה, שככל שמפעלים תעשייתיים עברו ממסדות ציבור גדולים (מקדשי השומרים, שהועתקו על-ידי בתי המלאכה של הארמונות במסופוטאמיה הצפונית ובלוונט), המגזר הציבורי שוב לא נהנה מעצמאות כלכלית.

בשלב זה, נאלצו המדינות להתחיל להטיל מיסים על האוכלוסייה. מיסים אלה שימשו לשם העסקת צבא שכיר, במקום האיכרים שאדמותיהם אבדו והלכו (הדוגמא הבולטת ביותר היא רומא), ולשם קנייה – מספקים פרטיים – שירותים וטובין שבעבר הופקו על-ידי מוסדות הציבור ואדמותיו.

### תפקיד החובות במשברים חברתיים

בעיות החובות וההפרטה תופסות מקום מרכזי בהיסטוריות הכלכליות של רומא, שחוברו על-ידי Livy ועל-ידי Dionysius מ-Halicarnassus, ואף ניתן להתחקות על עקבותיהן עד "שנים עשר הלווחות" (XII Tables). הן גם הנקודות העיקריות באתונה של סולון וביוון של Lycurgus כפי שמסופר על-ידי פלוטארך, אריסטו והיסטוריונים קדומים אחרים. כמו כן, הן מהוות הגרעין המרכזי של החוק המקראי, ואת העיקר בחוקי חמורבי משנת 1750 לפנה"ס בערך, ובחוקי שליטים קדומים יותר.

אולם, משתתפי הוועידה הצביעו על כך שכתבים אלה, שמזה זמן רב נראו כעדות קדומה, למעשה, היו שחזורים די מאוחרים כבר בתקופתם. לפיכך, התעורר הצורך לשכתב את סיפור החובות וההפרטה על בסיס שבכוחה של ההיסטוריוגרפיה המודרנית לאשר ביתר בטחון.

במאות הראשונות להפרטה, לא הייתה כלכלת שוק במובן הנתפס על-ידי כלכלנים מודרניים, כלומר, משק שמשאביו מחולקים על-ידי שווקים של סילוק מחירים ושל התאזנות עצמית. שעורי הריבית והרנטות היו קבועים במשך מאות שנים, ולא התגדנדו בהתאם לתנאי שוק. במידה שהיו עדכונים, בוצעו אלה על-ידי התערבות מלכותית, דתית או פוליטית, ולא על-ידי גורמים מסחריים.

הקריאה הארכיאולוגית החדשה אכן מאשרת שהחזקה בקרקע, גביית רנטות מאדמות ומיסוי היו התופעות הכלכליות החשובות ביותר בכל חברה קדומה, לצד הצמדתן של התביעות לחובות נושאי ריבית אל האדמה. תפקיד מרכזי זה שמילאה הכנסת הרנטות (רנטה וריבית משכנתא) אינו מפתיע לאור העובדה שהקרקע הייתה המשאב הבסיסי אשר ייצר את עודפי התוצרת שתורגמו לעבודה ולתפוקה של המלאכה התעשייתית, לכוח צבאי, לעבודות תשתית ציבוריות, ולצבירת אוצרות כספיים.

דינמיקה שנייה שפעלה הייתה תופעה שממנה סובלים גם משקי העולם השלישי: המונופולרזציה של האדמה בידי בעלים מסחריים נפקדים אשר מסלקים ממקומם מגדלי אוכל המפרנסים את עצמם. בעיה זו התגלתה בכל חריפותה בעת העתיקה, כמו גם בהפקעות אדמות הציבור באנגליה מן המאה ה-16 למאה ה-18 לתקופתנו. לאחר שנת 1600 לפנה"ס בערך, הפכו הרבה מן העקורים לפועלים עונתיים ניידים, ששימשו גם כחיילי שכר וחברו יחד בכנופיות אשר הציקו ללוונט במשך כ-200 שנה. ביוון וברומא, הוכילה העתקת מעבדי האדמה על-ידי בעלים נפקדים לגידול מותרות לייצוא, בעיקר עצי זיתים וכרמים לתעשיית היין באחוזות גדולות, שעובד על-ידי שיעור הולך וגדל של עבדים. בתקופה הרומית, כבר היוו המעבדים המנושלים ויורשיהם חלק מן ההמון העירוני שהפך את הערים העתיקות לנטל כלכלי נטו.

משתתפי הוועידה מצאו שהמונופולרזציה של הקרקע, הקצנת החובות, ומשברים פיסקליים (ככל שהבעלים הנפקדים החדשים התנערו מהתחייבויות שבימים קודמים היו נעוצות בחזקה בקרקע) גברו במשך התקופה העתיקה, והוחרפו על-ידי שלושה גורמים עיקריים;

ראשית, אמצעי ההגנה העתיקים ששמרו על החזקה הציבורית בקרקע התפוררו, במיוחד ככל ש"המפריטים" התעצמו ובסוף הצליחו להפיל את שליטי הארמון המרכזי (אכן, פקידים ציבוריים בתקופה הקלאסית אף התחייבו לא לבטל חובות ולחלק את הקרקע מחדש!).

שנית, מסורת ה־Clean Slates דעכה והלכה, ונראה שצווים אלה לא נאכפו ביעילות שאפיינה אותם "בראשית", בתקופת הברונזה המוקדמת בשומר, והתיכונה בבבל.

ולבסוף, צבאות הסתמכו יותר ויותר על חיילי שכר ולא על מעבדי קרקע מביית.



כמעט ומיותר לומר, שבעת העתיקה, כמו בימינו, היה הקידום החברתי מלווה בעוני. ברור עתה, שעצם הרעיון של קידום – החץ הבלתי הפיך של זמן – סימל את סירובה של האוליגרכיה להשיב את הסדר ואת הצדק החברתיים באופן סדיר. התוכנית המלכותית מימי קדם, שביטלה את חובות הצרכנים והפכה על כנם את איבוד הקרקעות ואת ההשתעבדות מחובות, פינתה את הדרך לאילוצי חובות ולאיבודה של החזקה הרחבה בקרקע, והתפתחויות אלו הרסו את האיוון הכלכלי של התרבויות העתיקות.

בסופו של דבר, הייתה זו שאלה של החזרת האיוון הכלכלי והצדק או הקצנה כלכלית בלתי הפיכה. העובדה שכל שליט חדש הכריז מחדש על Clean Slates (ושליטי בכל ממשלת חמורבי עשו זאת מספר פעמים במשך שלטוניהם), אינה מצביעה על חוסר יעילות שבצעדים אלה. להיפך, הייתה מודעות שחוסר התערבות בהתפתחויות השוק יביא, לא לאיוון כלכלי, אלא לתוצאה הפוכה – ריכוז הקרקע והעושר בידי נושים, פקידים ציבוריים וראשי שבטים לוחמים.

### עוני וחוקי המקרא

לשליטים היה אינטרס מוחשי להקל על העוני. לו היו הם מרשים למעבדים לאבד את אדמותיהם לנושים וסוחרים, היה זה פוטר את המעבדים הן מן החובה לספק עבודה ציבורית, הן מן השרות הצבאי. חברה כזאת הייתה סובלת מהגירה ומהקטנות אוכלוסייה אחרות, או מתבוסה בידי קהילות יריבות. התפתחות כזאת ניתן לראות בתקופות ההלניסטית והרומית לקראת סופה של העת העתיקה (ראה ספרטה בסוף המאה השלישית לפנה"ס, ורומא בידי הפולשים הצפוניים במאה הרביעית לספירה).

היה זה בתגובה לנטיות מרוששות אלו שהיהדות קידשה את החקיקה הכלכלית ששרדה עד עצם היום הזה כגרעין המקרא. החומש לקח לשליטים את רעיון הצדק החברתי והפכו לגרעין מצוות הדת שלו, המיוחסות למשה, שסיפורו – יחד עם סיפור כיבוש ויישוב הארץ – הורחב למיתולוגית יסוד, ככלי ספרותי לדיני הקרקע והריבית הכפרית העושקת. בצורה זאת, עבר רוח הדברים – הנמצא לראשונה בתגובה המסופוטאמית להפרטת הקרקע – לנצרות ואח"כ למסורת האירופאית. אכן, סיפורי המקרא כמו כרם נבות שימשו למתקנים חברתיים מאז, דרך התקופה הפיאודלית באירופה ועד תיאולוגיית השחרור של ימינו בכלל.

כנגד רוח היהדות ושורשיה במזרח הקרוב, פעלה התגובה הרומית להביא לחובות מתניקים ולמונופוליציה של הקרקע עד כדי יצירת הלטיפונדיות, אותן האשים פליניוס בהריסת איטליה. החברה הרומית בחצי המערבי (האירופאי) של האימפריה, הייתה עדה להיעלמותם של חובות נושאי ריבית ביחד עם משק הכסף (הכנסייה תקפה את הריבית העושקת, כמו בתורת משה של ספר שמות), ואילו העבדות הטהורה הוחלפה בהשתעבדות לקרקע (serfdom).

ניתן לראות את התרבות המערבית המודרנית כמעוצבת על-ידי הקווים המיוחדים שפוררו את המשק האימפרי הרומי. רוחו האוליגרכי הוריש דיני רכוש הממשיכים לעצב את התרבות האירופאית מאז יציאתה מן התקופה הפיאודלית. בסוף, היה זה כוחם של עקרונות רומיים, אזרחיים, חוקיים שגברו על דיני היהדות בעיצוב הנצרות, בניגוד למשקלים הנגדיים להפרטת הקרקע ולמונופוליאזיה שהכריעו קודם לכן בתקופת הברונזה של המזרח הקרוב.

התוצאה היא, שלמרות גרעינו הכלכלי של דיני המקרא, ששואב את השראתו מן הדינמיקות של הפרטת הקרקע, כמעט ומתעלמים מגרעין זה היום. מעט אנשים היו מציעים להחיל צווי המקרא על המדיניות המודרנית של חובות והפרטה. זוכרים יותר את הסיפורים הדרמטיים, שלאור הגלויים הארכיאולוגיים המודרניים, נראה עתה, שבחלקם הגדול, חוברו כדי ליצור עטיפה מיתית קדושה לתורת משה.

אין אמנם ספק שהיה קשה להכניס את פרטי ספר ויקרא ושנת היובל לשרט הוליוודי. לא קם שום סטיל ב. דה-מיל להפיק סרט על הדרך בה נחמיה ועזרה ביצעו את תיקוניהם ועזרו לייסד ביה"ס שערך את התנ"ך ושכתב אותו בצורה שבה הוא הגיע אלינו. למרות חשיבותה של שאלת הקרקע להיסטוריה הקדומה של התרבות האנושית ועד לימינו, מתעלמים מן הנושא בתוכניות לימודים. מרבית הכלכלנים מזהים את הקרקע עם הון באופן כללי. גם היסטוריונים נוטים להתעלם מתפקיד הקרקע, למרות מרכזיותם במקרא של החזקת הקרקע ושל החוב. עלינו ללמוד מחדש את לקחי ההיסטוריה.

דרכי פעולה שהומצאו בשומר של תקופת הברונזה עיצבו את ההיסטוריה מאז ועד היום, אומנם בצורות חדשות ככל שהן עברו לידיים פרטיות. להפרטת הרנטה הקרקעית, בפרט, היו השלכות פיסקליות מרכזיות. הצורה המיוחדת בה הופרטה הקרקע בחברה זו או אחרת — ובתוך חברה אחת לאורך זמן — עיצבה את המשק בכל הקשור לחלוקת העושר וההכנסה, דפוסי העיור, חירות או עבדות, ובסופו של דבר, גם עלייתן ונפילתן של תרבויות ותגובותיהן הדתיות לחוסר האיוון הכלכלי המתלווה להפרטה.

לפיכך, פירטה וועידת אוניברסיטת ניו יורק את המידה בה יש לשכתב את ההיסטוריה של התרבות האנושית, בהתחשב בכתבי-היתד ובגילויים ארכיאולוגיים אחרים שנחשפו בעשורים האחרונים. הונח בסיס להעניק לתפקידה של הפרטת הקרקע וליוזמה הכלכלית מקום מרכזי בהשקפה החדשה על הדינמיקה הרחבה של ההיסטוריה, האבולוציה של המדיניות הכלכלית והגרעין הכלכלי של הדת הקדומה.

וועידת אוניברסיטת ניו יורק הגדירה תכני מחקר עד סוף העשור. היא הוכיחה שההפרטה אינה פשוט העברת בעלות מרשות הרבים לרשות היחיד; משמעותה, העברת עלויות וניטלים חברתיים אחרים מבעלי קרקע ונושים לכתפי האוכלוסייה הכללית.

שאלה אחת הדורשת תשומת לב היא, האם בעלי המשאבים והנושים של היום יפעלו בצורה שונה מעמיתיהם בעת העתיקה. האם יכירו שעליהם להשקיע את הכנסותיהם בצורה פרודוקטיבית, או

שמה יצמידו הכנסות אלו, כחובות נושאי ריבית, אל הרכוש? האם ינשלו נכסים בהליכי תפיסה ומכירות מצוקה במקום להשקיע במישרין ביצירת כוחות פרודוקטיביים חדשים? האם, בסופו של דבר, יוכיחו את עצמם בעלי הקרקע והנושים כיעילים יותר מאשר מוסדות ציבור בפיקוח על הקרקעות, משאבי הטבע, ואמצעי הייצור האחרים של החברה? או שמא, יתחמקו מחובת המיסוי שלהם ויעמיקו את המשברים הפיסקליים, כפי שאכן עשו לעתים קרובות כל כך במשך אלפי שנה?